

Şam İhtisab Vergisi Bağlamında Osmanlı Egemenliğinin Zayıflama Süreci (1829-1831)

Mustafa Bıyıklı*

İbrahim Bakırtaş**

Özet

Bu çalışmada, Şam ihtisab vergisi bağlamında Osmanlı Devleti'nin güç aşınımı politik-ekonomik açıdan incelenmektedir. Önce ihtisab vergisinin Şam'da uygulanma kararının alındığı tarihten önceki süreçte (1800-1830) Osmanlı Devleti'nin iç ve dış çevresinin genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Sonra ihtisab vergisi ve vergilendirmeye ilişkin temel bilgiler gelmektedir. Osmanlıdaki vergilendirme esaslarına yer yer atıflarda bulunularak, Şam ihtisab vergisinin konulması, ancak uygulanamamasının arkasındaki gerekçeler de bu kısımda ele alınmaktadır. Çalışmada daha sonra Şam ihtisab vergisine ilişkin genel değerlendirme ve sonuçlara yer verilmektedir. Şam ihtisab vergisi Osmanlı Devleti'nde "müstesna eyaletler" kapsamında tanımlanan yerlerde vergilendirmede zaman içerisinde gücün nasıl aşındığını ve otorite-güç arasındaki dengesizlik durumunda vergi toplanamayacağını göstermektedir. Ayrıca Şam vakası, milli egemenliğin karakteristik özelliklerindeki bu tip aşınmaların milli bütünlüğü nasıl zayıflatılabileceği, dış güçlerce bir devleti tehdit etmede nasıl kullanılabilirdiği ve bir devletin yıkılışını nasıl hızlandırabileceği hakkında günümüze ipuçları da vermektedir.

Anahtar Kelimeler

İhtisab vergisi, Şam Vilayeti, Osmanlı Devleti, isyan, Selim Mehmed Paşa, Mehmed Ali Paşa

* Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Kütahya / Türkiye
bmustafa@dumlupinar.edu.tr

** Prof .Dr., Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü - Aksaray / Türkiye
ibakirtas@aksaray.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla doğru askerî ve siyasi hayatında, taarruz durumundan savunma durumuna geçmişti. Batılılaşma gayretlerinin de hızlandığı dönemde, politik bir stratejiyle Batılılar, Ortadoğu'da çıkarları doğrultusunda yönlendirip kullanabilecekleri çıkarıcı-çağdaş zümreler yetiştirme hareketine başlamışlardı. Bu değişim süreci, aynı zamanda Yeniçağ ile başlayan Batı ile Doğu arasındaki üstünlük mücadelesinin seyrini de değiştirmişti. Osmanlı siyasi ve iktisadi tarihi incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin Viyana'da uğradığı bozgunla Batı dünyasının moral ve güven düzeyinde artış meydana gelirken, Osmanlı dünyasında tersine moral ve güven düzeyinde gerileme meydana gelmişti. Ayrıca bu yüzyılda başlayan batılılaşma hareketine toplumsal bakış açısında da tereddüt, endişe ve ikilemler artmaya başlamıştı. Buna Fransız İhtilali'nin etkileri ve Napolyon'un Mısır seferi eklendiğinde Osmanlı Devleti'nin egemenlik gücündeki aşınmayı karakterize etme konusunda Şam vakası¹ önemli bir örnek olaydır.

Ekonomik açıdan devlet hazinesinin ve hane halklarının içinde buldukları zor durum, ekonomik bozulma ve dar boğaz nedeniyle XIX. yüzyılın başında Osmanlıda iç mücadeleler ve huzursuzluklar artmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda çözücü ve bozucu etkisi yüksek iç ve dış baskılara maruz kalan bir konumda idi. Batının, Osmanlı Devleti'nin bilim, sosyal hayat, ekonomik yapı ve politika alanına ilk müdahalelerini uygulamaya koyduğu yerlerin başında Kahire ve Şam gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Güney desteğini gittikçe zayıflatacak olan batı dünyasının bu yöndeki girişimleri, Şam vakasının da zeminini hazırlamıştı. XIX. yüzyıldaki güç dengelerinde meydana gelen tarihî dönüşüm dikkate alındığında, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde ve uluslararası iktisadi ve siyasi alanlardaki gücünde aşınma meydana gelmesinde, 1831 Şam vakası önemli bir yere sahiptir. Şam vakasının sonuçları, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün yolunu açan ve çöküşü hızlandıran sebeplerden birini oluşturmaktadır.

Şam İhtisab Vergisi Öncesi Osmanlı Devleti

XIX. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı Devleti'nde çeşitli isyanların baş gösterdiği ve devletin uluslararası alanda siyasi yenilgilere uğradığı bir dönem olmuştur. Bu olumsuz gelişmelerin sonundaki uzlaşma sürecinde ise devletin hem hazinesine hem de toprak bütünlüğüne zarar veren anlaşmalar imzalanmıştır. Devlet, iktisadi, askerî, siyasî ve sosyal açıdan gittikçe güçsüzleşmiş, isyanlar ve kaybedilen savaşlar sonucunda ekonomi sarsılmıştır. Finansal anlamdaki gerilemelerle birlikte Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki

gücünü kaybetmeye başlamış ve özellikle Kuzey Afrika'daki eyaletlerin denetimi zorlaşmıştır. Bu gelişmeler merkez ile eyaletler arasındaki güç-otorite çatışmasının şiddetlenmesine neden olmuştur. Örneğin Şark Meselesi sürecinin gelişerek ve genişleyerek devam ettiği, isyanların vuku bulduğu bu dönemde Mısır'da da Kavalalı Mehmed Ali Paşa olayı Ortadoğu'da isyanları başlatmıştır. Bu zaman dilimi içerisinde Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılması, Avrupa devletlerince iki farklı şekilde algılanmıştır. Bazı Avrupa devletleri, bu değişimle Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasi açıdan yeniden kuvvet bulacağını ileri sürerken, bazıları böyle bir hadisenin devleti tamamen zaafa sürükleyeceği kanaatine varmıştır. Bu yüzyılın ilk çeyreği ve dünya düzenindeki değişimler, Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi ve iktisadi hayatta karşılaştığı zorluklar, düzenli bir askerî sistem ve eğitilmiş askerlerle atlatılabilecek durumda olmasına karşın, şekilde yetiştirilen askerlerin sayıca artırılması ve düzene konulması devletin iktisadî gücünü aşmıştır. Devleti idare edenler, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmakla beraber, çok güçlendikleri varsayımıyla, karşılıklarına çıkacak her devleti yenebilecekleri düşüncesine kapılmışlardır. Bütün bu gelişmelerin meydana geldiği dönemde Ruslar, Osmanlı Devleti'nin toparlanmasına fırsat vermeden harp açmaya bahane aramaya başlamışlardır.

Kurum ve yönetim yapılarındaki çözümler de bu dönemde devlet otoritesini zayıflatan bir başka unsurdur. Padişahın çevresinde, eskisi gibi vasıflı sadrazamlar ve paşalar kalmamıştı. Sadrazamlar ve paşaların padişahın emri doğrultusunda devlete sadakati sağlamak yerine, kendi kafalarına göre icraatta bulunmaları ve yetkilerini kendi çıkarları için kullanmaya başlamaları bu felaketlerin davetçisi olmuştur (Ahmet Lütfi 1290: 210). Devlet otoritesinin zayıflaması, dirayetli devlet adamı yokluğu ve yönetimdeki düzensizlik eyaletlerde de etkisini göstermeye başlar. Vezirlerden niyeti bozuk ve fırsatı ganimet bilenler, durumdan faydalanarak mevcut düzeni kendi çıkarlarını sağlayacak şekilde bozmakta tereddüt etmemişlerdir (Kartal 1988: 7). Siyasi yozlaşma düzeyinin gittikçe artması, yönetime yardımcı olan devlet adamlarının sık sık değiştirilmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki kurumlara ait değişimler ve düzenlemeler, yani yeni kurulan Avrupa tipi kurumlar, bakanlıklar vb. nedeniyle halk, eski ve yeni arasında bocalar bir hâl almıştı. Bununla beraber, Batılı devletlerin, Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan tebaa ve bilhassa Şam bölgesi Hristiyanları üzerindeki hakim nüfuzları da, merkez ve yerel yönetimlerin askerî ve siyasî alandaki güçlerinin gittikçe azalmasına paralel olarak artmaya başlamıştı. Ekonomik bunalımdan dolayı Müslüman halk huzursuzluk içinde fakirleşirken, Hristiyan tebaaya, Batılı devletlerin ve Rusya'nın hi-

maye politikaları gereği destek vermeleri, halk temelindeki sosyal ve iktisadi dengeyi bozmuş ve Müslüman halkın devlete olan güveni ve bağlılığı zayıflamaya başlamıştır (İnalçık 1988: 213). Dengede meydana gelen bu bozulmalar nedeniyle, artık hemen her bölgede, yeni yeni meseleler ve karışıklıklar meydana gelmeye ve diğer bölgelere de sirayet eder (Karal 1988: 124-164). Savaş ekonomisi, yenilgiler ve savaş tazminatları Osmanlı ekonomisini hemen hemen çökme noktasına getirmiştir. Ayrıca bu dönemde imtiyazlı Avrupa mallarının Osmanlı pazarını ele geçirmesiyle de ekonomide önu alınmaz bir kriz başlar. Bu dönemde, Avrupa'da sanayi devrimiyle, ticarete üstünlüğü ele geçiren Batıya karşı, Osmanlının rekabet edecek ne sermaye birikimi ne de sanayisi vardı. Devlette gayrimüslim tebaa zenginliği arttıkça, Müslüman halka karşı üstünlük ve mücadele de artmıştır. Gelir dağılımındaki bozulma, tebaalar arasındaki uzlaşmayı, zaman zaman çatışmaya taşır. Bu güç durumdan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, yeni vergiler ihdas etmeye çalışmış ise de bu uygulamalardan netice alamaz. Öyle ki, bu dönemde Osmanlı dış borçlanmaya gidecek bir duruma gelmiş (Karal 1988: 164), bu da, Osmanlı Devleti'ni Batıya yeni tavizler vermeye mecbur bırakmıştır. Bu durumdan ilk yararlanmaya kalkan devlet, İngiltere olmuştur. İngiltere, 1820'den başlamak üzere, Basra Körfezi boyundaki diğer Arap kabileleriyle bir dizi anlaşma imzalayarak onlardan diğer Avrupalı güçlere hak tanımamalarını şart koşmuştur (Mansfield 1976: 21).

Özetle bu dönem, başarılı mı başarısız mı olacağı belli olmayan bir dönüşüm süreci olarak Avrupaî tarza geçiş, yapılan bütün Avrupaî yenilenme çalışmalarına halk arasında çeşitli tepkilerin meydana geldiği ve çeşitli eyaletlerde isyanların çıktığı bir zaman dilimi olmuştur.

Müstesna Eyaletler ve İhtisab Vergisi Kavramları

XIX. yüzyılda meydana gelen ekonomik ve sosyal bunalım sonucunda Osmanlı Devleti, savaş hazırlıklarına ilişkin maliyetlerini, yeni kurulan Asakir-i Mansûre-i Muhammediye *ulûfe* ve masraflarını karşılamak üzere (BOA, HH, Nr. 21152-C) Eyalet-i Mahrûseye de, ihtisab maddesi uygulayarak, "ihtisab resmi" denilen bir vergi koymak mecburiyetinde kalmıştır. Çünkü ordunun yiyecek, giyecek, silah vb. gereksinimleri ile maaşlarının karşılanması için ihtiyaç duyulan paranın hazinenin mevcut gelirleriyle karşılanamaz oluşu, devleti yeni kaynaklar arayışlarına itmiştir. Ancak uygulamadaki bazı istisnalar, kaynak konusunda devletin vergileme gücünü kısıtlayan bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da resm/vergi konusunda, "Müstesna eyaletler" denilen ve idare noktasından genel hükümler dışında uygulamaya tabi tutulan eyaletlerin ayrı bir özelliği vardı.

Genel hükümlerin dışında tutulan bu eyaletler; Sayda Eyaleti (Beyrut ve Suriye), Halep, Bağdat, Basra, Musul, Trablusgarp, Bingazi, Hicaz ve Yemen'dir. Bunlardan Hicaz ile Basra'nın arazisi *arâzî-i öşriyyeden* (Pakalın 1983: 78), diğerlerinin arazisi, *arâzî-i haraciyyeden* (Pakalın 1983: 71). sayılmıştır. Bu bölgeler fethedildikleri zaman zeâmet ve tîmâr usulüne tabi tutulmadığı gibi mali işlerinde merkez tarafından herhangi bir müdahaleye maruz bırakılmamışlardı. Bu eyaletlerde yaşayan halk eskiden ne gibi yükümlülükler altındaysa, hazine için de o alınmış ve arazileri hakkında eski hükümler aynen korunmuştur.

Müstesna Eyaletlerin ayrı bir özelliğe tabi tutulmalarında birçok sebepler vardı. Bunların başlıcaları; bu eyalet halklarının, aşiretler ve kabilelerden meydana gelmesi, değişik din ve mezhebe tabi olmaları ve coğrafyanın siyasi olarak jeopolitik açıdan hassas olmasıydı. Bu eyaletler için Müfrez'ül-Kalem Hazine (Pakalın 1983: 598) namıyla ayrıca “Mısır Hazinesi”, “Şam Hazinesi”, “Bağdat Hazinesi”, “Yemen Hazinesi” gibi hazineler teşkil edilmişti. Bu eyaletler içinde Hicaz eyaletinin ayrı bir yeri vardı. Bunun nedeni Haremeyn'i yani Mekke ve Medîne'yi içine almasıydı. Haremeyn arazisi ziraa-ta müsait olmadığı için halkı ticaretle uğraşıyordu. Bu eyalet halkını, Osmanlı Devleti vergi ile mükellef tutmamıştı (Pakalın 1983: 632).

Osmanlı Devleti zor durumda kalınca Asakir-i Mansûre masraflarını karşılamak ve “Nizam-ı mülkiyeden olan ve memalik-i mahrusa-i şahane”nin yani mülk nizamından olan ve Osmanlı ülkesinin tamamından alınmak üzere konulan ihtisab vergileri, 1245/1829 senesinde İstanbul'da icra olunduktan sonra taşrada da uygulanmaya konulmuştu. Kethüda kalemi hulefasından Emin Bey, bir ferman ile Şam eyaletine ihtisab emini tayin edilmiş (Ahmet Lütfi, Hicri 1290: 214), Şam'da da icrası için ihtisab vergisi konmuş, 1246 (Miladi 1830) senesi Şam valisi Salih Paşa'ya da uygulanması için emir verilmiştir. Her ne kadar o dönemde, Şam'da ihtisab eminliği için Osman Paşa istenmişse de defterdar, ihtisab eminliği için haccêğândan Kethüda Kâtibi hulefasından Rauf Paşa'nın idaresinde birkaç sene tecrübe kazanmış olan Emin Bey'in tayinini uygun görmüştü. Ancak Hac zamanı olduğu ve Emin Bey de Hacda olduğu için İhtisab maddesinin Şam, Hama ve Humus'ta uygulanması gecikmişti (BOA, HH, Nr. 21152).

Tarihî perspektiften ele alındığında ihtisab müessesesi, “Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker” esasına dayanan ve Hz. Ömer zamanından beri İslam'da varlığını korumuş bir müessesedir. Osmanlılarda daha ziyade “ihtisab ağası” veya “ihtisab emini” diye isimlendirilen ve ihtisabı yürütmekle vazifeli muhtesib, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte ortaya

çıkmişti. Kadı tayin edilen yerde verilen mesuliyetlerle onun yardımcısı durumunda olan bir de muhtesib bulunuyordu. Muhtesiblerin görev ve yetkileri ihtisab kanunnâmelerinde etraflıca belirtilmişti. Meselâ Fatih Sultan Mehmed dönemine ait İstanbul'un ihtisab kanunnâmesinde Allah'ın yarattığı her şeyin hukukunun görülüp gözetilmesinde muhtesibin sorumlu olduğuna dair kayıtlar bu kişilerin ne kadar geniş yetkilerle donatıldığını göstermektedir (Kazıcı 1998: 143).

XIX. yüzyılın başlarında, o dönemin ifadesiyle “şiraze-i nizamından çıkmış” ihtisab kanunlarının yürüyemez hâle gelmesi nedeniyle devlet hazinesine giren gelirden azalma meydana gelmiştir. Bu amaçla kurumsal açıdan uygulamanın işler hâle gelebilmesi için 1826'da yeni bir düzenlemeye gidilmiştir (Kütükoğlu 1983-1987: 481). Bu düzenlemelerin amacı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından hemen sonra kurulan Asakir-i Mansûre-i Muhammediye masraflarını karşılayabilmektir. Hatta bu sebeple toplanacak yeni vergiye “Rusûm-u cihadiyye” adı verilmiştir. Ancak bu yeni sisteme geçilirken, o bölgedeki kadılar ve esnaf kethüdalarının yapacakları incelemeler temel alınarak, vergi miktarlarının halkın kaldırdığına üstünde olmamasına itina gösterilmesi konusunda titiz davranılmış ve gönderilen hükümlerde ilgililer, bu konuda uyarılmıştır (Kütükoğlu 1983-87: 481-520). XIX. yüzyılın ilk yarısında eski bazı vergilerin artırılması, bu tür ayarlamaların yanında yeni bazı vergilerin konmasının en önemli sebebi Asakir-i Mansûre-i Muhammediye olmuştur. (Kütükoğlu 1981: 520). Bu dönemde, ihtisab ve damga vergileri, hazineye yeni gelir sağlamak amacıyla konmuştur (Kütükoğlu 1981: 595). Tüm bu finansman gereksinimleri II. Mahmud'un Şam Eyaletinden de vergi almakta kararlı olmasının sebebi olmuştur.

İhtisab vergisini uygulamaya koyacak kişilerde aranan önemli vasıflar vardı. Bu dönemdeki devlet adamı kılığı, devlet adamları ve memurlarında belli vasıfların olmaması, padişahın uygulamalarında aksaklıkların meydana gelmesinde önemli bir etken olmuştur. Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında evvelden beri Muhtesib'e (Pakalın 1983: 572) belli sorumluluklar yüklenmiştir. Esnafı kontrol etmek, kola çıkmak, fiyat tespit ve kontrolü (narh), esnafın fiyat ve kanunlarda nizamla uygun hareket edip etmediğini kontrol etmek, işyeri açma ruhsatı vermek, vergi toplamak, ihtisab gelirlerinin harcanacağı kalemleri tespit ve tayin etmek, esnafın kıyafetlerini tespit ve kontrolü, dini ve adli vazifelerdir (Kazıcı 1987: 68-277). Bunları uygulayabilecek muhtesibde ve bu muhtesibin tayininde aranan şartlar ise şunlardı: Müslümanlık, mükellefiyet, erkek olmak, adil olmak, izinli olmak, kudreti yeter olmak, ilim sahibi olmak, ilmiyle amel olmak, tek

gayenin Allah rızası olması, verâ ve takvâ sahibi olmak, iyi ahlak sahibi olmaktı (Kazıcı 1987: 53-58).

Uygulama Öncesi İhtisab Vergisine Tepkiler ve Yönetimce Alınan Tedbirler

Osmanlı'daki vergi uygulamaları düşünüldüğünde, ihtisab maddesinin uygulanabilmesi için halkın istekli olması ve bunu benimseyip fedakârlık yapması gerekmektedir. Ancak dönemin Şam valisi olan Rauf Paşa, ihtisab vergisinin Şam'da uygulamaya konmasının, halkın tutumları dikkate alındığında, uygun olmadığını ifade etmiştir. Fakat Padişah, gönderdiği emirde mali sıkıntıdan dolayı uygulamanın ertelenmemesini istemiştir (Ahmet Lütü, Hicri 1290: 204). Bunun üzerine Şam uleması ve ileri gelenleri toplanıp istişare yaparak, Şam kadısı da ayet, hadis ve evliya sözleriyle, Şam-ı Şerifin “Belde-i Tayyibe”, “Bab'ül-Kâbe”, “Enbiyalar ve evliyalar beldesi”, “Haremeyn-i Muhteremeyn” mülkü olduğunu, bu nedenle ihtisab vergisinin Şamlılardan affedilip alınmamasını istemişlerdir. Hatta bu hususta beş vakit namazda duacı olacaklarını da bildirmişlerdir (BOA, HH, Nr. 21152-A, BOA, HH, Nr. 21152-C, Ahmet Lütü 1290: 205).

9 Şaban/23 Ocak Pazar günü Müftü ve Peygamberin Sülalesi mensuplarının işleriyle meşgul olan vazife sahibi anlamındaki Nakibü'l-Eşraf'ın (Pakalın 1983: 647) izniyle, aşiret reislerinden bazıları saraya gelerek vergiyi kabul etmişlerdir. Ancak Pazartesi günü sarayın kapısında toplanan halk, vergi alınmasını protesto etmiştir. Devrin bilim adamlarının tavsiyelerine rağmen çıkan olaylarda bir kaç kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Saray kapısının önüne bir top konularak, şiddet hareketi gösterilmek istense de ihtilalin sonunun kötü olacağı ve Hac mevsiminin yaklaştığı, vergi konusunda ısrarın Hac vazifesini yerine getireceklere zarar vereceği, bu nedenle böyle bir dönemde verginin uygulanması konusunda pek de ısrarın sırası olmadığı (BOA, HH, Nr. 21139-B) Bab-ı Âli'ye bildirilmiştir. Konunun Hac döneminden sonra çaresine bakılmasının uygun olacağı kararı alınarak, ortaya çıkabilecek çatışmaların önüne geçilmiştir (BOA, HH, Nr. 21152-B, Ahmet Lütü 1290: 205).

Şam'ın ileri gelenleri mali sıkıntılardan dolayı vergiyi merasimle kabul etmekten öte bir şey yapamamışlardır. Osmanlıda mevcut uygulama nedeniyle Hac masrafları ve Hacda bazı hizmetlerin karşılanması görevi yüklenen yöre esnafı, mali gücünü aşan bir vergi yükü nedeniyle durumu protesto etmek için dükkânlarını iki gün kapatmıştı (BOA, HH, Nr. 21152-C, Ahmet Lütü 1290: 205). Kamuoyunun bu tutumu karşısında Şam'da 1246 (1830) senesinde ihtisab vergisi uygulamaya konulamamıştır (BOA, HH, Nr. 21152, Ahmet Lütü 1290: 205). Bu tepkilerin yanında; gerekli

özelliklere tam olarak sahip muhtesiblerin bulunmaması, halkın ve esnafın malî sıkıntılar içinde olması, halkın, esnafın ve eşrafın vergilere alışık olmayışı, mevcut ayrıcalığın elden gitmemesi, dinî duygularla idarî bağlılığın zayıflaması, bölgenin Müslim ve gayrimüslim olarak meşrep ve mezhebini karışıklığa müsait olması da verginin o dönemde uygulanamayışının diğer sebepleri olmuştur (Commins 1993: 41). Bu olay Osmanlı Devleti'nin merkezi olmasına karşın, gücü bulunmadı yönünde bir imaya neden olmak suretiyle devletin itibarında aşınmaya, bu verginin uygulamaya konulması yönündeki girişimler ise devlet ile Şam halkı arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Kişisel çıkarlara dokunulmadığı sürece barış içerisinde yaşamaya gönüllü olan halk, devlet adına fedakârlık gündeme gelince, aynı tutumu sergilememiştir. O döneme kadar Şam halkı da padişaha sadık olmuştur. Ancak kişisel çıkar söz konusu olunca padişahın emrine karşı gelmekten çekinmeyen halk, ihtisaba tepki göstermekte de geç kalmamıştır.

Rauf Paşa, Hac mevsiminden sonra duruma hakim bir vaziyet oluşturduğunda verginin icrasının mümkün olacağını Bab-ı Âli'ye bildirmiştir. Bu durum karşında II. Mahmut gönderdiği hatt-ı hümayunda:

“İhtisab maddesinin, diğer mahallerde uygulandığını, Şam halkının isteğiyle bunu terk caiz değildir”, “bu fesadın meydana çıkması çok dar vakte tesadüf etmiş olduğundan, başka tedbirin şimdilik çaresi mümkün olamayacağından istenildiği gibi icrasına başlansın. Bu Şam ve halvalisi, her ne kadar mübarek bir mahal ise de, çoğu halkı bî-ar ve hayâ ve şerîr oldukları dahi açıktır. Hadlerini bilerek, edeplerini takınırlar inşaallah”

diyerek gereğini izah etmiştir (BOA, HH, Nr. 21152-C). Bununla beraber II. Mahmut, Şam'da mevcut vaziyetin oluşmasında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın da tesiri ve parmağı olduğunu da işaret etmiştir. Bu nedenle Mehmet Ali Paşa'yı cezalandırmaya karar vermiştir.

II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa arasındaki olayların gelişimi daha önceki olaylara dayanmaktadır. II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'yı, Mora isyanlarını bastırmak için görevlendirmiş ve bunu başarması durumunda kendisine Girit ile Suriye ve Trablus-Şam valiliğini vaat etmiştir. Ancak bu isyanları bastırma konusunda yardımı olmaması nedeniyle Mehmet Ali Paşa'ya vaat ettiklerinden sadece Girit valiliğini vermekle iktifa etmişti. Bir müddet sonra da Hüsrev Paşa ve diğer müşavirleriyle istişare ederek Mehmet Ali Paşa'yı cezalandırmak için bir plan hazırlamıştır. Bu plana göre, Selim Mehmet Paşa Şam valisi atanacak, Mısır'da bir olay çıkartılacak ve Selim

Paşa ani bir hareketle Mehmet Ali'yi bastıracaktı. Ancak Mehmet Ali Paşa, Bab-ı Âli'deki casusları vasıtasıyla bu planı öğrenmiş ve bunun üzerine hem bu planı bozmak, hem de Şam ve Suriye valiliklerini almak için bir bahane aramaya başlamıştır (Karal 1988: 129, Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'deki emelleri hakkında geniş bilgi için bk. Kutluoğlu 1993). Şam'da uygulanmaya konulması düşünülen bu vergi Mehmet Ali Paşa için gerekli fırsatı doğurmuştur.

İhtisab Vergisinin Uygulamaya Konulması, İsyan ve Güç Aşınması

Selim Paşa Şam'a varmadan önce, Ali Rıza Paşa Bab-ı Âliye,

“Şam'a her taraftan Osmanlı eskisi delil [orduya kılavuzluk eden hafif süvari askeri] başı bozuntusu birçok haşerat biriktiğini, 'Eski Şam', 'Yeni Şam' diyerek daha bir takım insanların şehre hicret ettiğini ve bunların tekrar memleketlerine gönderilmesi ile Şam'ın, temizlenmesinin münasip olacağı”

konusunu ihtar etmişti. Bu ihtar, Bab-ı Âli tarafından beğenilerek, Şam'a varınca bu sorunun giderilmesi için gereğinin yapılması Selim Paşa'ya bildirilmişti. Bu gizli önlem, hissedilen fesadı gidermeye kafi gelir düşüncesiyle işin ilerisine gidilmemişti (Karal 1988: 206). Gerileme dönemiyle Şam halkının yapısında değişim meydana gelmiş ve otorite eksikliğine bağlı olarak her aşiret ve mahallede eşkıya çetesi oluşmuştu. Kaos ortamı ve otorite boşluğundan fayda sağlamak isteyen yasadışı oluşumlar, ihtisab maddesine yönelik fesadın çıkmasında da etkin olan bu “Şam ahalisinden birtakım kendini bilmez şahıslardı”. Bu yasadışı oluşumlar, Musul ve Kerküklü olup, Şam'da oturan Kürt, Havari, Mağribî takımını Şam'dan çıkarmak üzere yerli eşkıya bir cemiyet kurarak ve yer yer karışıklıklar çıkararak bu etnik gruplara mensup insanları öldürmeye başlamışlardı. Bu eşkıya cemiyeti sokak ve pazarlarda; “Memleketimize Türk uşağı dolup, kâr ve irâde sahibi oluyorlar, kaht ediyorlar, biz bunları istemeyiz” diye sloganlar atıyorlar ve halkı kışkırtıyorlardı. Oysa bu yasadışı oluşumlara karşın halk: “Arz sultanımızındır” diyerek, bu dönemde bile yönetime olan bağlılıklarını sık sık dile getirmişlerdir (BOA, HH, 21148-B).

II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'yı saf dışı etmek, aynı zamanda Şam eşkıyasını takip etmek için, Selim Mehmet Paşa'yı Şam'a göndermeyi uygun görmüştü. Bunun sebebi, Selim Mehmet Paşa'nın devlet idaresinin her aşamasında yer almış olması, rütbelerin sorumluluğunu iyi kavramış, tecrübeli ve dirayetli bir yönetici olmasıydı. Şam valisi Rauf Paşa'nın, mevcut olumsuzluklar nedeniyle ihtisab maddesini uygulayamayışı ve bunda valinin gerekeni yapmadaki yetersizliği sebebiyle, Rauf Paşa Hac'da iken, o

anda Halep tarafında görevde olan, hakikatte Mehmet Ali Paşa ve eşkiyayı takip etmekle meşgul, zahirde ise, Bağdat ordusuna destekçi olarak görünen Selim Mehmet Paşa'ya, Şam havalisinde bulunurken, Şam valiliği gizlice verilmiştir. Rauf Paşa Hacdan dönünce azledilip vezaret rütbesiyle Bursa'da ikamete mecbur edilmiştir (*Tarih-i Lütfi*, 206). Rauf Paşa'nın memuriyete başladığından beri Şam'da kaymakam olması ve araştırmasına göre, Şam'da bulunmasının münasip olmadığı görüşüne sahip olması nedeniyle Selim Paşa da Rauf Paşa'nın uzaklaştırılmasını istemişti (BOA, HH, Nr. 21139-A).

Selim Mehmed Paşa, Şam'a giderken Hama'da Aneze aşiretinden bazı "eşkiya"ları idam ettirmiş, bazılarını da zincire vurdurup Şam'a götürmüştü (Kutluoğlu 1993: 108). Bu aşiret Humus ile "İki kapılı" denen yer arasında Balıkesir kervanını vurup, üç beş bin keselik mal ve eşyasını yağmalamıştı (BOA, HH, Nr. 21148-B). Selim Paşa Halep'ten gelirken beraberinde olan 1500'den fazla askerinin 700-800'den fazlası muharebelerde ve eşkiyanın elinde telef olmuştu. Kalan askerleriyle de Şam'a gelmişti (BOA, HH, Nr. 21149). Selim Paşa'nın Şam'a gelişi sırasında olduğu gibi, Şam'a geldikten sonra halka gözdağı vermek niyetiyle olsa gerek, sert davranmaya devam etmiştir (BOA, HH, Nr. 21141). Ayrıca Selim Paşa, Şam'da uzun süre kaymakamlık yapmış ve halkın sevgisini kazanmış olan Osman Paşa'nın Şam'da bulunmasının, faaliyetleri açısından olumsuz etkiye sahip olduğunu düşündüğünden, daha kendisi Şam'a girmeden Osman Paşa'yı Şam'dan uzaklaştırmış ve Adana tarafında vazifelendirilmek üzere Konya'da Hacı Ali Paşa'nın dairesinde ikamete mecbur etmiştir (Ahmet Lütfi 1290: 207). Selim Paşa, beraberinde getirdiği askerlerini, şehir içindeki hanlara, Şam kalesine, saray civarına ve saray içine tahsis etmiş (BOA, HH, Nr. 21140-D) ve bu askeri kuvvet için hemen zahireler ve cephaneye tedarik ettirmiştir (BOA, HH, Nr. 21140-D). Ancak bu askeri kuvvetin kethüdasının ve tüfenkçibaşısının halktan sorumsuzca para alma yolunu tutmuş olması, buna karşın Selim Paşa'nın gelen şikâyetlere itibar etmemesi, aksine şikâyet eden halkı da cezalandırıp azarlama yoluna gitmiş olması, Şam halkını korkutmuş ve tedirgin etmiştir (BOA, HH, Nr. 21153).

15 Eylül Çarşamba günü, eşraf, ulema Paşa Kapısı'na davet edilerek bir meşveret yapmışlardır. İhtisab maddesinin tanzim ve tesviyesi konusundaki meşverette, Selim Mehmed Paşa, ihtisab vergisinin, Devlet-i Aliyye'nin kesin bir isteği olduğunu onlara bildirmiştir (BOA, HH, Nr. 21153-D). Bu müzakereler esnasında, Müftü, Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı ve Kiler Emmini kaleye gelerek, kalede hepsi Selim Mehmed Paşa ile ittifak etmişler-

dir. Selim Mehmed Paşa ile halk arasındaki münakaşa da bu yolla normalleşmeye başlamıştı (BOA, HH, Nr. 21153-B).

Selim Mehmed Paşa, Kasapbaşı, Ekmekçibaşı ve Muhtesib nasbederek Şam'da mevcut bulunan ekmekçi, kasap, bakkal, sebze ve etçi dükkânlarının her birinden 20'şer, 30'ar kuruş almaya karar vermiş ve bütün ulema, müderrisler, esnaf, halk, hatipler, imamlar ve eşraf ihtisab vergisinin affını istedilerse de Paşa buna müsaade etmeyip, bütün han, mahzen ve dükkanları tek tek saydırarak defter tutturmaya başlamıştı. Kısa sürede işyerlerinin yarısından fazlası tespit edilmiş ve yazılarak teslim edilmişti. Kaydedilemeyenler mahalle muhtarları vasıtasıyla tespit edilmeye ve yazılmaya başlanmıştı (BOA, HH, Nr. 21140). Selim Mehmed Paşa, ihtisab vergisinin affını isteyenlere; “Maksadım, sizden akçe almak değildir. Devlet-i Aliyye'nin emrini yerine getirmektir” diyerek uygulamayı sürdürmeye devam etmişti (BOA, HH, Nr. 21153-D).

İhtisab maddesinde ve vergi toplanmasında Selim Mehmed Paşa'nın kararlılıkla ısrar etmesi üzerine, 16 Eylül Perşembe günü halk saraya hücum etmiş ve bölgede karışıklık meydana gelmişti. Selim Paşa, herkesin dağılıp gitmesini, dükkânlarını açıp ticaretle meşgul olmalarını istemişti (BOA, HH, Nr. 21153, Ahmet Lütfi 1290: 203). Ertesi hafta Cuma günü Şam halkı, kışkırtmaların da etkisiyle, tekrar ayaklanmış ve isyancılar, Selim Mehmed Paşa'nın sergerdelerinden Gazi Kıran ve Hacı Ömeroğlu'nun bulunduğu hanlara saldırmışlardı (Ahmet Lütfi 1290: 203). Bu gelişmeler esnasında Müftü, Nakıp Efendi ve Kiler Emini, Selim Mehmed Paşa'ya gelip; “Efendim bunlar böyle bir edepsizlik eylemişler suçlarını affeyle” deyince, Selim Mehmed Paşa onlara da kızarak üçünü de hapsedirmiştir. Selim Mehmed Paşa'nın bu hareketi fesat ateşini daha da alevlendirmişti. Bunun üzerine isyancı halk ile saray arasında çatışma başlamıştı. Selim Mehmed Paşa, saraydan çıkmak istemiş ise de eşkiya, kapıları kapattığından, Saraçhane Kapısı'ndan çıkıp, Hendek Kalesine ulaşabilmişti (BOA, HH, Nr. 21153-H, 21153-D; 21140, Ahmet Lütfi 1290: 203). Bu arada isyancılar, develiği yağmaladıktan sonra saraya hücum etmişti. Saray, saraya yakın olan Bedestan, Bit Pazarı, Yeni Çarşı, Konrat Mahallesi, Paşa Kapısı, bu isyan ve çatışma sırasında yakılmış, yıkılmış ve yağmalanmıştır. “Eşkiya”, 6-7 gün çatışma ve yağmalama eylemlerine devam etmiştir. Bu zaman diliminde Şam'ın çoğu mahalleri yakılmış, Kiler-i hac² mühimmatı, bütün mal ve eşyaları yağmalanmış, Şam'a tüfek ve humbaradan başka gece ve gündüz yüzlerce top atılarak Şam-ı Şerif harap edilmiştir. “Bâb-ı Kâbe olan Belde-i Şerif'te, hiç bir tarihte bu kadar hasar meydana gelmemişti” (BOA, HH, Nr. 21153-D, 21153-H, 21140).

Bu arada Selim Mehmed Paşa, maiyeti Hacı Ömeroğlu, Veli Ağa, Pehlivan Ağa, Genç Ağa, İmam Ağa ve beş yüz kadar askeriyle kaleden; Kethüdası ve Kadı Kıran ise camiye kapanıp altı gün muhabereye devam etmişlerdir. Ancak isyancılar bu süre zarfında müftü konağına ve oradan da Şemdin Ağa'nın konağına kadar gelmişlerdi. Tarihi belgeler; ayaklanmayı alevlendirilenlerin yabancı (ajan) mihraklar olduğuna, yoksa yerli ahalinin buna cesaret edemeyeceğine işaret etmektedir (Ahmet Lütfi, Hicri 1290: 202).

Tüm bu olaylar Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa için kaçırılmayacak bir fırsat oluşturmuştu. Ancak olayı çıkarları lehinde yönlendirmeye çalışan sadece Mısır valisinin değil, bölgede nüfuzunu artırmaya çalışan büyük devletlerin ve kişilerin de bütün dikkatlerinin Şam'a çevrilmesine neden olmuştu. Şam vakasının çıkmasında, dışta bölgede çıkarı olan devletlerin, içte ise başta Mehmet Ali Paşa olmak üzere, Sayda valisi Abdullah Paşa'nın ve İbrahim Paşa'nın tahrikleri söz konusuydu. Bu tür girişimlerin başarılı olmasında gayrimüslimlerin ve himayecileri olan çıkarıcı devletlerin menfaatleri belirleyici olmuş ve Mehmet Ali Paşa'yı da kendi çıkarları için kullanmışlardır (Rodkey 1933: 334-339). Şam isyanı çıktığı sırada Adana, Maraş, Lübnan, Halep, Sayda ve Akka taraflarında da aynı hadiseler meydana gelmiştir (BOA, HH, Nr. 21141-S). Şam vakası için şartlar mevcut olunca, çıkarıcı devletler ve onların hazırladığı zeminde Mehmet Ali Paşa, Abdullah Paşa ve İbrahim Paşa da kendi çıkarlarını maksimize etmek için harekete geçmişlerdi. Çıkarlarını en üst düzeye çıkarma davranışında gayrimüslimleri, hâimleri olan devletler ve bölgedeki Hristiyanların nüfuzunu artması ve ticari emeller gibi unsurlar motive ederken; Mehmet Ali Paşa'yı güdüleyen ise önceden beri almayı planladığı Suriye'yi ele geçirmek olmuştur. Şam vakasına şahit olanlar, bu fesadın mucidinin Sayda valisi Abdullah Paşa olduğunu ifade etmişlerdir (Ahmet Lütfi 1290: 208). Bu çatışmada iç ve dış çevre aktörlerinin isyan ve ihtilalde parmağının olduğu, II. Mahmut bir hatt-ı hümayununda: "bu Şam hadisesi, yalnız ahalinin cesaretinden olmayıp etrafın tahrikinden meydana geldiğine şüphe yoktur" ifadeleriyle dile getirilmiştir (Ahmet Lütfi 1290: 207).

Şam vakasından canını kurtarıp, o esnada İstanbul'a gelen, Selim Mehmed Paşa'nın kardeşi Halil Bey'in oğlu Atıf Bey'in, Bab-ı Âli'ye verdiği takrire dair yazılan hatt-ı humayunda II. Mahmud;

Şam vakasında bazı tarafların parmağı olduğu hatıra geldiği gibi, caiz ki Sayda valisinin dahi ola. Çünkü bunlar Devlet-i Aliyye'mizden tamamıyla emin olamayıp, daima tevahhüş üzeredirler. Bu surette Suriye Eyaletinin gereği gibi nizama girdiği anda bunlara dahi zararı olacağını iyi bildiklerinden, işi o suretlere vardırılmamak için şu Şam fesadının ika edilmiş olması (çıkışmış olması) caizdir

şeklinde ifade ederek, olayın mahiyetini vukufiyetle teyit etmiştir (Ahmet Lütfi 1290: 204).

Şam vakasının çıkmasında Abdullah Paşa'nın da tahrikinin olduğu dile getirilmiştir. Çünkü Abdullah Paşa, her ne kadar Mehmet Ali Paşa'yla ihtilafı olsa da, bazı konularda kendisiyle işbirliği içinde olduğu ve hatta Akka'yı, Mehmet Ali Paşa'ya teslim edeceği belirtilmektedir. Örneğin, İbrahim Paşa, Şam'da Abdullah Paşa'nın, Şam isyanının çıkışını tahrik ettiğine dair bir mektubunu ele geçirmişti (Ahmet Lütfi 1290: 208). Abdullah Paşa, Şam'ı ele geçirmek istediğinden, vergiye karşı tepkinin oluşturduğu ortamı fırsat bilerek Şam halkını, Selim Mehmed Paşa'ya aleyhine kışkırtıp kendi tarafına çekmeye çalışmış; isyanı bastırmak şöyle dursun, bilakis teşvik, tahrik ve yardımda bulunmuştur (Altundağ 1988: 39). Selim Mehmed Paşa çatışma ortamında iken Akka'dan, gizli olarak geceleri isyancılara humbara danesi, lağımçı ustası, eşkıya reislerine de tahrik mektupları gönderilmiştir (BOA, HH, Nr. 21149; Ahmet Lütfi 1290: 208). İsyanın çıkmasında parmağı olan bir başka iç aktör ise İbrahim Paşa'dır. İbrahim Paşa, daha önce Bafa, Gazze, Remle ve Kudüs-i Şerif'e adamlarını yerleştirmiş, isyan çıkınca Şam'a 36 saat mesafede olan Akka'yı kuşatmış ve Akka valisiyle savaşırken, diğer yandan da gizlice Şam'daki adamları ve Şam halkından bazılarıyla mektupla haberleşme içerisinde olmuştur (BOA, HH, Nr. 21141-S, 21142-R).

Çıkarıcı devletler ile temas hâlindeki gayrimüslimler de kendileri için hami kabul ettikleri çıkarıcı devletler tarafından kışkırtılmış ve bu dönemde Lübnan'da da ayaklanma çıkmıştır. Od öneme kadar Osmanlı tarihinde böyle bir gayrimüslim-Müslüman ayaklanması görülmemiştir. Şam'da meydana gelen isyanla eş zamanlı olarak Şam'ın çevre beldelerinde de isyanların başlatılması siyasi açıdan güç aşınmasının önemli bir göstergesidir. Güç aşınmasıyla ilgili bir başka gösterge de, Selim Mehmed Paşa'nın isyan boyunca hiç bir taraftan yardım temin edememesi, yardım/destek yollarının isyancılar tarafından kesilmesi nedeniyle isyanı bastırarak gücü ve malzemeyi elde edememiş olmasıdır. Örneğin Selim Paşa, kalede muhasara altında iken Bab-ı Âli'den, Abdullah Paşa'dan, ve Halep Kaymakamı Mehmet Paşa'dan yardım istemiştir. Hama mütesellimi, Şam büyüklerine ayaklanmanın bastırılması için mektuplar yazmıştır. Ancak Abdullah Paşa, Mısır gailisini bahane ederek, yardım göndermemiş ya da göndermemiştir. Bab-ı Âli, Halep kaymakamı Mehmet Paşa'dan Şam'a lojistik destek göndermesini istemiş, ancak Mehmet Paşa bölgesindeki karışıklıklardan dolayı Selim Paşa'ya lojistik destek sağlayamamıştır (BOA, HH, Nr. 21153-E, 21153-G, 21148).

Selim Mehmed Paşa aleyhine hareket eden Şam ahalisi, kendilerini haklı göstermek için ise diğer taraftan Bab-ı Âli'ye "iftiralar"la dolu ilamlar, mahzarlar göndermiştir (BOA, HH, Nr. 21148). Olay bu düzeyde seyrederken Şam kadısı, Padişahın, "ahalisine merhamet ve şefkatle muamele edecek, ehl-i insaf birisini üzerimize tayin ederek bizi bu zalimin elinden kurtar" diye istekte de bulunmuştur (BOA, HH, Nr. 21140-F). Bab-ı Âli tarafından olayın önemi ve aciliyeti anlaşılınca gerekli tedbirler alınmıştır. Öncelikle Selim Mehmed Paşa görevden alınmış ve Şam'dan çıkarılmasına, ayrıca Hac mevsiminin yaklaşması dolayısıyla eşkıyanın "te'dibi" sonraya bırakılarak Şam'a acele bir mütesellim gönderilmesine karar ve izin verilmiştir. II. Mahmut, olayın dış ve iç tahrik sonucu meydana geldiğini bilmekle beraber, "Selim Paşa'nın mazbut olan mizacına göre bu misilli maddelerde pek acele etmez ama bilmem bu hususta etrafı bir iyice anlamaksızın niçin çok acele etmiş" diyerek Selim Mehmed Paşa'nın hareketlerine de bir mana verememiştir (BOA, HH, Nr. 21148). II. Mahmut, Hacı Ali Paşa'yı vali, kapıcı başlarından Himmet Ağa'yı da mütesellim tayin etmiş ve acele Şam'a göndermiştir. Bab-ı Âli bu tedbirlerle meşgulken Selim Mehmed Paşa'nın yakılarak öldürüldüğü haberi saraya ulaşmıştır (Ahmet Lütfi 1290: 207), bu olay da Osmanlı'daki güç aşınmasının bir başka göstergesiydi BOA, HH, Nr. 21142; Ahmet Lütfi, Hicri 1290:203-204, Karal 1988: 129, Parmaksızoğlu 1980: 395).³

Şam eşrafı, Selim Mehmed Paşa'nın yakılmasını "kendilerini haklı göstermek gayesiyle düzmece" gerekçeleriyle Bab-ı Âli'ye bildirmişlerdir (BOA, HH, Nr. 21140-E). II. Mahmut, Selim Mehmed Paşa'nın yakılarak öldürüldüğünü duyunca: "Şu Selim Paşa'ya ve yanında bulunanların teleflerine Hüdâ hakkı için pek yandım ve acıdım, bu çirkin vakaya sebep olanların ahd-i karibde cezalarını bulmaları Kerim ve Rahim olan hazret-i Allah'dan mesul (istenir) ve mütemennadır". sözleriyle derin üzüntüsünü dile getirmiştir (Ahmet Lütfi 1290: 209).

II. Mahmut, Şam'da meydana gelen isyanın çıkışında yabancı ve çıkarıcı kişilerin tahrik edici rollerini bildiğinden, tüm bu olaylara ve gelişmelere rağmen Şam halkını suçlu görmemiştir. Bu sebeple merkezî yönetim tarafından, halkı cezalandırma yönünde bir karar alınmamış, sadece Şam makamından, gerek Şam ve gerek diğer mahallerde düzenin sağlanması istenmiştir (BOA, HH, Nr. 21139). Vakadan hemen sonra Şam'a fermanlar gönderen Padişah, Şam halkını affettiğini bildirmiştir. Şam'da meydana gelen vaka, Devlet-i Aliyye'ye karşı isyan manasında ele alınmamış, Selim Mehmed Paşa'nın yerinde olmayan muamelelerinden meydana geldiği neticesine varılmış ve bütün halk hakkında af, merhamet ve şefkati havi emirnameler gönderilmiştir. Padişahın fermanı, mahkemede okunmuştur.

Bunu dinleyen ve işiten halk memnun olmuştur. Ferman elden ele gezdirilmiş, sokak ve pazarlarda ahaliye okunmuştur. Şam halkı bunun üzerine; “Allah sultanımıza yardım etsin, uzun ömürler versin” diye dualar etmiştir (BOA, HH, 21141-B; 21141-S).

Bu hareket ve siyasetiyle II. Mahmut, Şam halkını tekrar kazanmak, Bab-ı Âli'ye bağlılıklarının devamını temin etmek istemiştir. Bu tür bir kararın alınmasının bir nedeni de kuşkusuz Mehmet Ali Paşa'nın davranışları olmuştur. Nitekim Şam vakasının haberini alan Mehmet Ali Paşa, göz diktiği yerleri almak için hemen harekete geçmiştir. Miralay Selim Bey kumandasında dört alay muntazam asker Gazze'ye gelmiş, Topçubaşı İsmail Bey'in kumandasında arkadaşan süvari piyade birçok topçu neferleri ve bunların arkasından Miralay Yusuf Bey ve Abbas Paşa harekete geçmiştir (Ahmet Lütfi 1290: 208). Mısır askeri geldiğinde hemen karşı çıkılmasına dair Hama ve çevre beldelerde fermanlar okutulmuştur. Halk, Şam ve Mısır askerine karşı çıkacaklarını ve Devlet-i Aliyye'den ayrılmayacaklarını beyan etmişlerdir.

II. Mahmut, vakadan hemen sonra, bunlardan başka tedbirler de almıştır. Bu tedbirler arasında; Şam ahalisini itaate getirmek için, sâbık Tophane Nazırı Ahmed Efendi Şam ulemasına yazılan mektuplarla Şam'a; Mehmet Ali Paşa'ya Devlet-i Aliyye'nin tebliğini ve Mehmet Ali Paşa ile Abdullah Paşa'nın arasını bulmak ve barıştırmak için Haremeyn Muhasebecisi Ahmed Nazif Efendi Mısır'a ve Defterdar Kesedarı Hacı Rasim Efendi de Sayda'ya gönderilmiş olması sayılabilir (Bıyıklı 2002:734-738).

Sonuç

Şam'a ihtisab maddesinin konulması, o zamana kadar vergi alınmayan Şam halkından, malî zorluklar altında vergi istenmesi ve tepkilere rağmen verginin toplanmaya çalışılması, Osmanlı Devleti için olumsuzluklar dolu bir vakayla sonuçlanmıştır. Genel anlamda düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti açısından bu vaka, çözülme sürecinden çöküş sürecine geçişin önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiği ileri sürülebilir. Çünkü Şam vakasının sonuçları, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün yolunu açan ve hızlandıran sebeplerin yanında, dış müdahale ve baskılar için de bir zemin oluşturmuştur. Bu vaka, Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı ve oluşturduğu isyan hareketini cesaretlendirirken, Osmanlı Devleti'ni, batı güdümüne, sürekli müdahale edilen, geriye dönülmesi zor bir sürece itmiş, tebaa sorunlarının artan bir biçimde dile getirildiği, mecburi ve çok yönlü bir batılılaştırılma süreciyle de karşı karşıya bırakmıştır.

Şam vakası, bölgedeki halkın devlete karşı olan bağlılığını sarsmış, toplumu çözmüş ve devletin egemenlik gücünü tartışılır hâle getirmiştir. Top-

lum ve devlet içerisinde oluşan güvensizlik ve endişelere bağlı olarak, yeni arayışlara yönelme eğilimleri artmıştır. Bu arayışları batı kendi çıkarları doğrultusunda propagandalarla yönlendirmeye çalışmış ve bunu da başarmıştır. Doğuda, Ortadoğu'da, Türkler ve Araplar arasında Osmanlı düşmanlığına karşı batı hayranlığı aşılanmaya çalışılmış, bu yolla Türk milliyetçiliği, Arap milliyetçiliği ve Türk-Arap düşmanlığı, fitne ve fesat yollarıyla saçılmış tohumlar olup, Türk-Arap ilişkilerinin zaman içerisinde daralmasına, hatta kopma noktasına gelmesine neden olmuştur.

Vergileme temelli bu vaka, yapılmaya çalışılan ıslahatların ve Batı tarzı uygulamaların başarısızlıkla sonuçlanmasına da dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Nitekim bu olayların meydana geldiği tarihten itibaren, batı tarzı kurumlara geçişi sağlamak zorlaşmış, “batılılaşma” ideali, bilimde, teşkilatta ve ekonomide batılılaşmama problemi hâline gelmiştir. Bunun yanında batının telkin ettiği batılılaştırılma kolay bir görüntü oluşturma gayretiyle birleşince, özde olması gereken batılılaşma, sosyal hayatta ve hayat tarzında ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu mücadeleler boyunca Avrupa ve Rusya'nın başarılı sonuçlar elde ettiği aşîkârdır. Osmanlı Devleti'nin, vergi sorunlarının ortaya çıkması, bir paşasına mağlup olması, onun, görüldüğü gibi güçlü olmadığının anlaşılmasına sebep olmuştur. Çünkü vergi sorunu, bir devletin bir paşasına mağlup olması, Batı devletleri ve Rusya tarafından Osmanlı'nın bölgeye yönelik egemenlik gücündeki zayıflığın bir göstergesi olarak alınmıştır. Bu devletler, bu ve benzeri olayları veri alarak, Osmanlı Devleti'ne karşı baskılarını arttırmışlar, iç işlerine müdahale etmişler, Osmanlı Devleti'ni paylaşma planlarını hazırlamaya başlamışlar ve uygulamaya koymuşlardır. Ancak bu tespit, Osmanlı Devleti üzerinde istek ve emeli olan bu güçlü devletlerarasında rekabeti de beraberinde getirmiştir. Devletlerarası güç ve otorite temelli çıkar çatışmaları bu dönemden itibaren bu coğrafya üzerinde hız kazanmıştır.

Açıklamalar

Bu makale, 7-8 Eylül 2007, İstanbul, I. İktisat Tarihi Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

- ¹ Şam vak'ası için, kaynak ve vesikalarda, “İhtilal”, “ısyan” ibarelerine de yer verilmektedir. (BOA, HH, Nr. 21148-A, 21153-C, Ahmet Lütfi 1290: 202, Karal 1988: 129, ayrıntılar için bk.: Bıyıklı 2002: 730-740).
- ² Genelde her hacı adayı kendi ihtiyacını kendisi karşılaması gerekirken, maddi durumu iyi olmayanların ihtiyaçlarını hac emîrinin adamları üstlenirdi; bunların yanında, asker ve memurların ihtiyaçları da devlet tarafından karşılanırdı. Bunun için *Kiler-i Hâss-ı Hacc-ı Şerif* adıyla bir büro kurulmuştu (Özcan 1996: 402).

³ Selim Mehmed Paşa'nın *yakılması olayına* dair vesikalarda çeşitli rivayetler vardır: Birinci rivayete göre, Sayda valisi, Mehmed Ali Paşa ile vak'ada dahil olan Abdullah Paşanın güya Tatarları ve Şam tacirlerinin ortaklarına yazdığı mektuplardan öğrendiğine göre Selim Paşanın yakılmasını şöyle izah ediyor: Selim Paşa'yı, Şamlıların rey ve emaniyla yanında bulunan birkaç adamının muhafazasında kaleden çıkarıp bir konağa oturtmuşlar. (Güya) 22 Cemaziye'l-Evvel / 29 Ekim Cuma gecesi Kethüdası Tahir Paşa ile diğer mahalden adamlarını çağırarak: "sizler benimle beraber kaleye girmediniz" diye azarlayarak yanında bulunan tabilerine, "vurun bunları" diye emredip öldürmüş ve yerli ahali tarafından muhafazasına memurlar, olayı iştmiş, tahkik için içeri girdiklerinde, su-i kast niyetiyle geldiler zannıyla Selim Paşa bunları gördüğü gibi hemen "vurun bunları" da diye emredip, kendisi de silaha davranıp memurlardan üçünü öldürmüş olduğundan, fitne koparıp, muhafazasında bulunan "eşkiyalar" birden Selim Paşanın üzerine hücum edip, bulunduğu odayı ateşe vererek kendisini yakmışlar (BOA, H, Nr. 21138-A, Sayda valisi Abdullah Paşadan). Abdullah Paşa'nın olayda parmağı olduğunu düşünürsek, Selim Paşanın kendi adamları tarafından öldürüldüğünü vurgulayarak Şam'daki taraftarlarının, isyancılarının aklanması ve Selim Paşanın adamları üzerine suçu atma niyeti taşımaktadır. İkinci rivayete göre, Abdullah Paşa yanlısı olduğu sanılan, Şam Cerdebaşısı Mehmet Emin Efendinin anlattığına göre ise hadise şöyle olmuştur: Selim Paşa, Mehmet Paşa konağına ve oradan başka bir konağa naklinde, Kethüdası Tahir Paşanın, beraber kaleye niçin gelmedin diye katlini emredip, konağın muhafazasında olan bekçiler, nedir diye içeri girdiklerinde, Selim Paşa, kendisine, su-i kast için geldiler zannıyla üç neferi öldürdükten sonra kendi odasına girip, barut sandığı üzerine oturup, baruta ateşi vererek kendini dahi yakmış. (BOA, HH, Nr. 21141-K; Şam Cerdebaşısı Mehmet Emin Efendiden. Bu bilgilerinde doğruluğu zayıftır. Çünkü Selim Paşa kendi konağında değil, yandığı anda, makalede izah ettiğimiz gibi, başkasının konağındaydı. Bu sebeple orada barut sandığı olma ihtimali yoktur. Bunda da, Selim Paşa'ya intihar süsü verilerek, isyancıları suçsuz gösterme kastı olduğu anlaşılmalıdır (Bıyıklı 2002:735-738).

Kaynaklar

- Ahmet Lütfi (Hicri 1290). *Tarih-i Lütfi*. C. 2. İstanbul: Matbaa-yı Amire.
- Bıyıklı, Mustafa (2002). "Şam Vakası (1831) ve Sonuçları". *Türkler*. C. 12. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 730-740.
- Commings, David D. (1993). *Osmanlı Suriye'sinde Islahat Hareketleri*. Çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Yöneliş Yay.
- İnalçık, Halil (1988). "Tarihi Perspektif İçinde Arap-Türk İlişkileri". Çev. Oktay Özel. *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3: 205-214.
- İnayet, Hamit (1991). *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*. Çev. Hicabi Kırılancık. İstanbul: Yöneliş Yay.
- Karal, E. Ziya (1988). *Osmanlı Tarihi*. C. 5. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

- Kazıcı, Ziya (1987). *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*. İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği Yay.
- _____, (1998). "Hisbe: Osmanlı Devleti". *İslam Ansiklopedisi*. C.18. İstanbul: Diyanet Vakfı Yay. 143-145.
- Kutluoğlu, Muhammed H. (1993). *The Egyptian Question, 1831-1841: The Expansionist Policy of Mehmet Ali Pasha of Egypt, in Syria and Anatolia and The Reaction of The Ottoman Government*. Ph. D. Thesis. Manchester: University of Manchester.
- Kütükoğlu, Mübahat (1981). "Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kıyafeti ve Malzemesinin Temini Meselesi". *Doğumunun Yüzüncü Yılında Mustafa Kemal'e Armağan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. 536-543.
- _____, (1983-87). "1826 Düzenlenmesinden Sonra İzmir İhtisab Nezaret-i". *Tarih Enstitüsü Dergisi* 13: 481-520.
- Mansfield, Peter (1976). *The Ottoman Empire And Its Successors*. London: MacMillan.
- Mehmet Süreyya (1311). *Sicill-i Osmanî*. C.3. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Özcan, Abdülkadir (1996). "Hac: Osmanlı Dönemi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Diyanet Vakfı Yay. 402.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. 1-3. İstanbul: MEB Yay.
- Parmaksızoğlu, İsmet (1980). "Selim Mehmet Paşa". *Türk Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: MEB Yay.
- Rodkey, F. Stanley (1933). "The Attempts of Briggs and Company to Guide British Policy in the Levant in the Interest of Mehemet Ali Pasha, 1821-1841". *Journal of Modern History* 5(3): 324-351.
- Samizade Süreyya (1328). "Suriye Ahvali Hakkında". *Tearif-u Müslimîn* 2 (27): 47-48.
- Uslu, Hüseyin (1985). *Başlangıcından Günümüze İslam Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Gonca Yay.

The Weakening of Ottoman Sovereignty within the Context of the Damascus Municipality Tax (1829-1831)

Mustafa Bıyıklı*

İbrahim Bakırtaş**

Abstract

This study analyzes from a political-economic perspective the loss of power and sovereignty of the Ottoman State within the context of the Damascus municipality tax. The first part of the study makes a general assessment of the Ottoman government's internal and external environment for the period 1800-1830, before the Damascus municipality taxes were levied. The second part provides some basic information on municipality tax and taxation. By making a number of references to the principles of taxation in the Ottoman State, this part also examines the reasons why the Damascus municipality tax could not be enforced despite the passing of the law. The third part of the study provides a general evaluation concerning the Damascus municipality tax. The Damascus municipality tax shows how the Ottoman State lost its tax collection power in time, especially in places defined as "exceptional Ottoman states" and how the government was unable to collect tax when there was an imbalance between authority and power. Moreover, the Damascus case gives some hints on how local powers can undermine national unity, how external powers can use this to threaten a government, and how the collapse of a government can be expedited.

Keywords

Municipality Tax, Damascus, Ottoman State, rebellion, Selim Mehmed Pasha, Mehmed Ali Pasha

* Assist. Prof. Dr., Dumlupınar University, Faculty of Science and Letters, Department of History – Kütahya / Turkey
bmustafa@dumlupinar.edu.tr

** Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Economics – Aksaray / Turkey
ibakirtas@aksaray.edu.tr

(1829-1831)

*
**
Аннотация

(1800-1830 .).

Ключевые Слова

* /
bmustafa@dumlupinar.edu.tr

** /
ibakirtas@aksaray.edu.tr